

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора,
провідного наукового співробітника

Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

ГРИМИЧ Марини Віллівни

на дисертацію **Одинець Світлани Владиславівни** на тему:

**«ДИНАМІКА ЖИТТЄВИХ ТРАЄКТОРІЙ ТА СОЦІАЛЬНИХ
ІДЕНТИЧНОСТЕЙ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТОК В ІТАЛІЇ»,**
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю

07.00.05 – етнологія

У світлі сьогоденних активних глобалізаційних, міграційних та транснаціональних процесів заявлена тема дисертаційного дослідження Світлани Владиславівни Одинець «Динаміка життєвих траєкторій та соціальних ідентичностей українських мігранток в Італії» звучить гостро актуальною і затребуваною. Надзвичайно важливо, що робота представлена на захист за спеціальністю «Етнологія», цим ще раз засвідчується прорив в українській етнологічній науці, яка нарешті вирвалася з довгого періоду застою і впертої концентрації лише на традиційній культурі та її рештках, і вийшла на рівень сучасної європейської етнології, яка фокусується на вивченні животрепетних процесів сьогодення. Актуальність теми підсилюється ще й зосередежністю на «жіночому зрізі» сучасних міграцій, що вводить український жіночий міграційний досвід в європейський дискурс жіночої історії. Як зазначає дисертантка, Італія є другою найважливішою країною призначення серед країн

ЄС для українських мігрантів після Польщі, саме тому сформульована тема передбачає серйозний внесок в розробку міграційної політики держави.

Вивчення українських жіночих міграційних проектів в контексті множинності ідентичностей мігранток є особливо цінним у зв'язку з особливою зосередженістю сучасної української гуманітаристики на проблематиці національної ідентичності. Таким чином, тема дисертації С.В. Одинець має тісний зв'язок з державними науковими програмами та пріоритетними напрямками розвитку гуманітарної науки, визначеними Верховною Радою України.

Наукова проблема, мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження сформульовані автором у вступній частині дисертації точно і логічно, переконливо обґрунтовані хронологічні його межі. Щодо територіальних меж авторка досить переконливо обґрунтувала вибір фокус-груп, з одного боку, вихідців з західноукраїнських земель, а з другого боку, мешканок північних територій Італії, де, за її словами, «концентрація мігранток з пролонгованими міграційними проектами є вищою».

Різноманітність джерел дисертаційного дослідження є великим плюсом роботи. Це є ознакою часу. Окрім традиційних для етнології польових матеріалів (інтерв'ю як з респондентами, так і з експертами, польовий щоденник тощо), авторка долучає дані з візуальних, медіа-, інтернет-ресурсів. Статистичні дані, які зазвичай не цікавлять етнологів, у цій роботі в певних параграфах відіграють суттєву роль.

Нові типи джерел вимагали від дисертантки активного оновлення методичної бази етнолога за рахунок притягнення дослідницького інструментарію із суміжних дисциплін. Дуже схвально, що дисертантка добре ознайоmlена з тим, що діється в неетнологічному академічному просторі в галузі вивчення міграцій.

Добре прописана новизна роботи, яка, як з'ясовується далі, не є декларативною, а підтверджується в подальшому тексті дисертації.

Структура і обсяг дисертаційного дослідження С.В. Одинець відповідає вимогам, що ставляться до дисертацій на здобуття звання кандидата наук (вступ, 4 розділи, висновки, список використаних джерел і додатки), всі розділи мають констатуючу, узагальнюючу і підсумкову частини, посилання подаються коректно.

Перший розділ традиційно розкриває історію, теорію та методологію дослідження цієї теми, а решта розділів присвячені прикладним моментам. Кінцеві висновки – також докладні, вони свідчать про те, що завдання, поставлені у вступній частині, повністю виконані.

Список літератури, поданий в кінці роботи, підтверджує одне з обґрунтувань вибору теми дисертанткою – її малодослідженість.

У першому розділі «Жінки як об'єкт міждисциплінарних досліджень глобальних міграційних процесів» аналізуються праці з жіночих міграцій у світовій та українській науці. Назагал тему висвітлено вичерпно. Вражає велика кількість опрацьованої літератури, особливий комплімент щодо залучення саме закордонних праць. Назагал до оголошеної у назві підрозділі теми – а саме жіночих міграцій – претензій немає. Можна сказати, що це питання висвітлене досконало. Дещо хвилює, що порівняно мало залучено до цього розділу наукової літератури з регіону, який практично сформувався з іммігрантів, і в якому на темах міграцій (а в їх числі таких понять, як адаптація, ідентичність, асиміляція, акультурація) вже давним давно «собаку з'їли». Йдеться про Новий світ і передусім Північну Америку, де ці питання докладно розглядаються ще від часів Чигацької школи.

Натомість праці щодо порівняно нового явища транснаціоналізму, на мою думку, потрактовані цілком коректно, глибоко і по суті. Так само, практично бездоганно аналізується суть гендерного підходу у вивченні

соціальних явищ назагал і міграцій зокрема. Відчувається, що дослідниця тут почуває, як риба у воді, вона демонструє добре володіння інструментарієм, термінологією, чудово представляє всі нюанси жіночої історії, значно збагачуючи цим українську науку в сфері гендерних студій.

Похвальним є залучення дослідницького інструментарію «приземленої» теорії (саме такий переклад дає дослідниця терміну *grounded theory*) А. Строса і Дж. Корбін для інтерпретації жіночих наративів; методу деконструкції (для аналізу матеріалів ЗМІ, політичних промов і жіночих наративів); елементів дискурс-аналізу.

У першого розділі докладно розкривається різноманітність сучасних джерел, що є певним викликом як для етнологів, так і для дослідників суміжних дисциплін, що працюють у сфері гуманітаристики. Дуже схвально сприймається фраза авторки про те, які джерела НЕ потрапили в коло досліджуваних і досить переконливо аргументується їхня відсутність. Така педантичність викликає лише позитивні враження: аргументоване окреслення чітких меж (в даному випадку джерельної бази) допомагає уникнути хаосу.

Хочеться відзначити представлення дисертанткою специфіки свого дослідницького «поля», у даному випадку «чужого поля», у тексті докладно йдеться про форми пошуків респондентів, важливість провідника у роботі за кордоном, а також експертів.

Що стосується інтерпретації наративів респонденток, що з'являються в різних медіа-, інтернет-ресурсах тощо, то цілком закономірно використовувати заявлений авторкою дискурс-аналіз.

Розділ другий дисертації С.В. Одинець присвячений масовим жіночим міграціям. В ньому авторка вправно аналізує чинники, умови, особливості «гендерної ідеології та гендерного укладу», які, за її словами, частково пояснюють особливості формування векторів основних міграційних потоків з пострадянської України.

Тут використано багато статистичних даних, причому вони вживаються не декоративно, а порівнюються, співставляються, аналізуються. Дисертантка аналітично підходить до міграційної ситуації, її правових аспектів, називає прорахунки міграційної політики України, представляються міжнародні проекти, розраховані на повернення та підтримку мігрантських родин, акцентує увагу на новому неформальному соціальному інституті – соціальних мережах. Дисертантка піднімає тему ролі транснаціональних соціальних мереж (від бізнес-мережі (напів)кримінального характеру до самостійно створених мереж).

С.В. Одинець виділяє 5 етапів міграційного проекту українських мігранток в Італії, характеризує етапи автономних жіночих міграцій, починаючи “човникової міграції”, а також форми легалізації українських мігранток в Італії.

Позитивом вважаємо те, що дисертантка окреслила саме жіночу специфіку міграцій, зокрема те, що жінки-мігрантки більше орієнтовані на родинні цінності, вони роблять вагомий фінансовий внесок в свої сім’ї, ніж чоловіки. Не залишилися поза увагою вікові характеристики українських мігранток в Італії, а також чинник освіти.

Одним із наінформативніших параграфів дослідницького дискурсу дисертантки є 2.4, де виявлено риси формування образу мігрантки в українських ЗМІ. Так, авторка здійснила потужний моніторинг ЗМІ за 2008-2015 рр., виявивши значний дискримінаційний шар, образливу лексику, стереотипні образи жінки-мігрантки як повій, жертви торгівлі людьми, поганих матерів і дружин, зрадниць, низькокваліфікованих працівниць. До цих шаблонів долучаються також наративи самих мігранток, в яких вони віктимізують свою долю. Кількість контрнарративів успішної міграції є значно меншим.

Розділ III дисертаційного дослідження С.В. Одинець «Динаміка життєвих траєкторій жінок в контексті досвіду міграції до Італії» є також надзвичайно інформативним і з погляду прикладного, і з погляду теоретичного. Хочеться відзначити новаторський прорив у баченні сучасних міграційних процесів.

Дослідниця вводить до наукового тексту ті категорії, які зазвичай НЕ фігурували в етнологічних дослідженнях про діаспори, серед них – *динаміка міграційного проекту, ризики і управління ризиками, інтенсифікація ризиків, стратегія управління, умови, що ведуть до виникнення ризиків, високі і низькі ризики, міграційні сценарії, екстернальність, інтернальність* тощо.

На перший погляд, може видатися невмотивованим введення суто соціологічних та психологічних категорій в етнологічний дискурс, однак подальший аналіз мігрантських наративів свідчить про те, що це є дуже вдала схема, яка в подальшому тексті дозволить дисертантці успішно класифікувати і категоризувати матеріал. Це дуже добра альтернатива до старої схеми етнологічних дискурсів про діаспору, в яку зазвичай вкладається життя українців за кордоном: церква+школа+культурна діяльність. Як покаже розділ III, дисертантка віддасть данину і цій, дещо старомодній як на сьогоднішній день, класифікаційній схемі, проте у третьому розділі відчувається сучасний підхід до висвітлення теми.

Великим плюсом є те, що до поля зору дослідниці потрапляють ті явища, про які раніше не говорили – нелегальні міграції, фальшування документів, труднощі і ризики в перетині кордону, невідповідність до міграцій, юридичної неврегульованість міграцій.

Сильною стороною цього розділу є спроба застосування класифікаційних методів, за допомогою яких дисертантка виділяє 4 паттерни розвитку міграційного проекту в 3-х групах (кваліфіковані мігрантки, транзитні мігрантки, «заробітчанки»).

Розділ IV присвячений процесам трансформації та репрезентації гендерних та національних ідентичностей українських мігранток в Італії.

Цей розділ є суттєвим у дисертації. За рахунок введення великої кількості наративів, які подаються за вищеозначеною схемою і паттернами у ключі окремих тематичних блоків (самотність, успішність, моральні аспекти тощо), а

також у ключі транснаціональної родини і материнства, авторці вдалося глибоко розкрити тему.

Для дослідниці важливим є виділення категорії жіночої суб'єктності. Можуть бути питання, сумніви чи схвалення щодо цього терміну та поняття, яке він позначає. Але головне тут те, що авторка мислить самостійно, незалежно, робить власні припущення, висловлює гіпотези, і саме це є свідченням її дослідницької зрілості д.

Параграф про транснаціональні родини та материнство є, на нашу думку, чи не найкращим в дисертації. Явище транснаціональності майже не притаманне старим українським міграціям, і в цьому є ще один прорив у дослідженні українських міграційних проектів, передусім жіночого, в тому числі українсько-італійського.

Коллективний наратив аналізується без віктимізації (незважаючи на те, що розкриває болючі моменти), а як об'єктивна реальність, зі своїми викликами і, як це не дивно звучить, перевагами.

На відміну від третього розділу, де власне жіноча міграційна специфіка виявляється латентно, у четвертому розділі вона присутня досить потужно, розкриваючись через категорії жіночності, материнства тощо.

Параграф 4.3. написаний, як зазначалося вище, у традиційних формах опису життя іммігранток чи представниць діаспори за кордоном: церква, школа, культурні осередки з актуалізацією категорії національної ідентичності. Цей традиційний дослідницький дискурс значно поживляється сюжетом про політичну активність українських мігранток Італії. Дослідниця знаходить можливість аналізувати традиційні схеми через категорії асиміляції, сепарації, маргіналізації, інтеграції в італійське суспільство, праці/вільного часу, і навіть через елементи радянського повсякдення.

Загальні Висновки повністю розкривають поставлені на початку дисертації завдання, є об'єктивними і повними.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можна підкреслити такі сильні сторони дисертації:

1. Добре теоретичне підґрунтя дослідницького дискурсу, що опирається на сучасні, переважно західні концепції, теорії, положення.
2. Фактична, а не декларативна міждисциплінарність, яка розширює рамки сучасного етнологічного дослідження, збагачує її методами, теоретичними розробками з соціології, психології, міграціології, гендерних студій.
3. Робота робить суттєвий внесок в напрям дослідження жіночої історії, значно посилюючи позицію гендерних студій в сучасній українській гуманітаристиці.
4. Різноманітність джерельної бази, яка є невід'ємною частиною дисертаційного дослідження.
5. Безперечна новизна роботи.
6. Розширення і збагачення сучасного етнологічного термінологічного словника.
7. Робота може розглядатися як важливий аналітичний ресурс для рекомендацій щодо вибудови успішної державної міграційної політики.

Разом з тим, у роботі є ряд недоліків.

Перше. Поряд з тим, що дуже похвальним є введення дисертанткою в український етнологічний дискурс нових західних теорій, їхнє трактування є не завжди чітким, логічним і виправданим.

Передусім це стосується «приземленої теорії» Ансельма Страуса і Джульєт Корбін.

У кількох сегментах дисертаційного тексту цитуються і трактуються окремі положення цієї теорії. На нашу думку, характеристика теорії здійснена

невдало. Оскільки дисертантка, вводить в етнологічний обіг цю теорію однією з перших в українській науці, потрібно було б дати її представленню системний характер.

Відомо, що теорія якісного аналізу існує в кількох принципово відмінних напрямках, варто було б вказати, який напрям обирає для себе авторка дисертації. Книга А. Страуса і Дж. Корбін – це найбільш адаптований, зрозумілий для широкого загалу (і на мою думку, найбільш вдалий) варіант одного з напрямів. В ній дуже просто пояснюються процедури ведення якісного аналізу, і варто було б так само чітко і логічно (а не туманно і абстрактно) передати їхню суть незрозумілими несоціологам термінами.

Наприклад, варто було б пояснити цю теорію категоріями, вживаними в етнології, фольклористиці тощо. Наприклад, співвіднесеність відкритого кодування треба було представити як процес розбивки, дослідження, порівняння і категоризації даних, тобто те, що ми називаємо в етнології методом класифікації і категоризації, з глибоким емпатичним наповненням і увагою до контексту. Що стосується осьового кодування, то тут на основі вичленування однотипних даних (коли ми наратив розкладаємо на окремі сегменти чи категорії, наприклад, за темами, ключовими словами тощо) відбувається їх синтез. І вибіркоче кодування – це вибір якоїсь ключової категорії з усього загалу ключових слів і фокусація на ній з певними дослідницькими інтересами.

Професійні етнологи (визнаємо, не всі), фольклористи (у північноамериканському і пострадянському розумінні слова) давно ТАК працюють зі своїми, зібраними в полі даними, створюють бази даних, де застосовуються всі ці процедури, які в книзі Страуса-Корбіна називаються кодуваннями.

Чому це так принципово саме в праці етнологічного спрямування? «Приземлена теорія» теорія характеризує тенденцією в західній (у даному

випадку північноамериканській) соціології відступити від кількісних методів дослідження і перейти на методи якісні, якими вони колись нехтували як неточними, ненауковими, і з деякою іронією дивлячись на тих, хто ними користувався (в тому числі етнологів, антропологів, фольклористів). Те, що колись західними соціологами ігнорувалося (а саме глибинні, біографічні тощо інтерв'ю, широкі оповідальні наративи), тепер стало в центрі їхньої методології.

Ось чому таке пояснення було б дуже важливим в контексті саме етнологічного дослідження, для етнологів цей «новий» метод насправді не є чимось суперновим, а лише дуже добре і фахово удосконаленим старим. Треба віддати належне соціологам: якщо багато етнографів, етнологів, фольклористів, які (треба визнати) часто використовували наратив несистемно і більше як ресурс ілюстративний, емпіричний, то соціологи зробили з цього добре систематизовану, структуровану і прописану методологію і, відповідно, теорію.

Тому вважаємо – і не лише з позицій місцевого (етнологічного) патріотизму, а задля наукової справедливості: роботі треба було показати (а це коштувало б авторці двох абзаців тексту, а не кількох туманно викладених положень), що етнологія не просто сліпо запозичує крутий метод чи методичний підхід у соціологів, а приймає його до свого лона як рідний, щоправда, у відшліфованому та удосконаленому вигляді.

На нашу думку, саме така інтерпретація набагато більше пов'язала б роботу власне з етнологією і піднесла б її статус у колі гуманітарних дисциплін.

Є претензії і щодо методу контент-аналізу, який, як засвідчує авторка, використовується у роботі. Дуже добре, що авторка зазначила про часткове його застосування у своїй дисертації, бо насправді, принципова річ у цьому методі полягає в поєднанні кількісного і якісного аналізу. Тобто, якщо хтось виявляє у наративах чи медіа-текстах певні повторювані структури, категорії, субкатегорії (візьмімо для прикладу різні типи ризиків, які надзвичайно вдало характеризує дисертантка), то ці структури мають бути представлені не просто обширними

цитуваннями (це є емпірика), а введенням хоча б мінімальних підрахунків частотності і репрезентативності вибірки. Ми вважаємо, що розділи 3 та 4 настільки вдалі, настільки професійно прописані, що вони не вимагали сумнівного підкріплення авторитетом методу, який має класичні правила і процедури. Тому і називання його як методологічної бази, на нашу думку, не було обов'язковим.

Друге. На нашу думку, роботі бракує (особливо в історіографічній частині, а також у розділі IV) звернення до «класичних» праць з історії та теорії імміграційних рухів Північної Америки. Це регіон, де питання закономірностей і типів міграцій, адаптації, асиміляції, ідентичностей давно вже вивчені вздовж і впоперек, починаючи з чиказької школи. Невиправданим є те, що авторка посилається хоч і на дуже професійні, проте набагато пізніші праці, оминаючи ті, в яких був «винайдений велосипед», не згадуються ті, хто вперше заговорив на ці теми і сформулював базисні поняття, якими тепер всі оперують, згадуються лише ті, хто опирався на ці теорії, розвивав їх, збагачував, долучаючи новий імміграційний фактаж та аналітику.

Третє. Вище відзначалося як великий позитив дисертації розширення термінологічного інструментарію. Підтверджуючи це, хочемо, однак, зазначити, що в благородному пориві збагачення професійної етнологічної мови термінологією з суміжних дисциплін, авторка є не завжди логічною і послідовною. Це виявляється в нижченаведених моментах.

А. Одним із ключових термінів, які формують сюжетну дослідницьку канву дисертантки є *міграційний проект* (вар.: життєвий проект, жіночий проект тощо). Треба визнати, що для етнології ці терміни не є усталеними. Саме тому у місці, де ці терміни вживаються вперше, варто давати пояснення: що це таке і звідки вони виникли.

Б. Дуже часто є посилання щодо вживання якогось терміну, однак робиться воно, знову ж таки, не на найперше його вживання, не на тих, хто

винайшов цей термін, а на порівняно пізніє вживання. Це стосується, зокрема, терміна *life story* (який давним-давнім давно фігурує в тезаурусі Бібліотеки Конгресу США, до речі, це є допоміжною системою кодувань для всіх гуманітаріїв і навіть природничників).

В. Некритичне використання чужих термінів. Наприклад, називаючи жіночу літературну творчість українських мігранток *постсоціалістичним фолькореалізмом*, варто було б промоніторити, що писалося українськими мігрантами попередніх хвиль (старих імміграцій). Це величезний масив «наївної літератури», спогадів, рефлексій. Тексти сучасних мігранток і дійсно можна було б назвати фольклореалізмом, проте далеко не постсоціалістичним.

Г. Повертаючись до аналізованої вище *приземленої теорії*, дуже хотілося б почути обґрунтування перекладу терміна *grounded theory*. Варто було пояснити вибір саме слова «приземлена» для перекладу слова *grounded*. Відомо, що в російському перекладі це звучить, як *обоснованная теория*. На нашу думку, переклад за допомогою слова *приземлений* невдалий, однак, якби в тексті було обґрунтовано вибір саме цього терміна, можливо б, це не виклало б критичного до нього ставлення опонента. Тут явно бракує невеличкої дискусії.

Четверте. Визначаючи географічні межі дослідження, авторка зазначає, що зосередженість на північних територіях Італії викликана тим, що концентрація українських мігранток з пролонгованими міграційними проектами там є вищою. Хотілося б, щоб ця думка в тексті дисертації була б підкріплена статистикою, тоді така репрезентативність була б виправданою.

Назагал виявлені недоліки роботи С.В. Одинець ні в якому разі не впливають на позитивне враження від неї, а лише підкріплюють її серйозність, фундаментальність, новаторство. Дисертаційне дослідження, безсумнівно, є не лише серйозним внеском в науку, а й добрим аналітичним підґрунтям для формування державної міграційної та гендерної політики в Україні.

Дисертація Світлани Вячеславівни Одинець «Динаміка життєвих траєкторій та соціальних ідентичностей українських мігранток в Італії» є завершеним самостійним дослідженням, в якому отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують конкретну наукову задачу в галузі досліджень міграційної та гендерної етнології. Дослідження відзначається актуальністю і новизною, а також практичною значущістю, тема розкрита повно і якісно, тож мету роботи успішно досягнуто, що повністю відображено в опублікованих працях.

Автореферат відповідає змісту дисертації. Основні положення дослідження апробовані належним чином.

Відповідно до пп. 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567, дисертаційне дослідження «Динаміка життєвих траєкторій та соціальних ідентичностей українських мігранток в Італії» повністю відповідає вимогам, що ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук, а її автор – Одинець Світлана Вячеславівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент

доктор історичних наук,
професор, провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства
МОН України

Підпис *Гримич М.В.*
ЗАСВІДЧУЮ
Завідувач відділу кадрів *М.С.Шевченко*

Гримич М.В.

Прикарпатський національний
університет ім. Василя Стефаника
Вх. НДОР № 0302-11/179
«29» 04 2016